

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

FJERDE BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
PALMGREN, L. F., Fornlemningar i Torskinge och Ås socknar, Småland, på Svenska Fornminnesföreningens bekostnad undersökta år 1875 (med 9 fig.).....	1.
HILDEBRAND, HANS, En svensk biskops hofhållning under början af 1500-talet	21.
ULFSPARRE, S., Några tankar vid underrättelsen om raserandet af en af våra äldre kyrkor från medeltiden	46.

Med detta häfte följer till Svenska Fornminnesföreningens ledamöter första häftet af **Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen.**

En svensk biskops hofhållning i början af 1500-talet

af

Hans Hildebrand.

I det svenska medeltidssamhället spelade biskoparne en framstående rol.

Detta var också helt naturligt. Under den föregående tiden hade hvarje människa, hvar hus stått i ett fullkomligt direkt förhållande till gudarne, hvar husfader bragte de heliga makterna offer, utan att behöfva andras hjelp. Det inträffade visserligen, att ett större område hade gemensamma offer, hvilka förestodos af en viss person, men denna hade då äfven i andra afseenden uppdraget att representera befolkningen inom området. Han var således ingen främling, som hade trädt in mellan de vanliga medborgarne och det gudomliga, utan var han så att säga en personifikation af den folkgrupp, hvars ledare han var. Helt andra blefvo förhållandena, när kristendomen infördes i landet. Hvad man dessförinnan trott om gudarne och det förhållande, i hvilket man stod till dem, förkastades af den nya lärans förkunnare som villfarande och ondt, man måste då afsäga sig det fäderneärfda, man måste gå ut ur sig sjelf för att vinna den nödiga förvissningen om en sällhet, som aldrig skulle lyktas. Saligheten kunde allenast vinnas inom kyrkan, man bragtes dermed i det största beroende under kyrkans män, och främst bland dem stod biskopen.

Den romerska kyrkan nöjde sig icke med att beherrska de rent religiösa förhållandena. Det dagliga lifvet i verlden drogs in under kyrkans granskning, för alla familjelifvets viktigare tilldragelser kräfdes kyrklig helgd, en mängd mål, som egentligen gällde den borgerliga sammanlefnaden, drogos under kyrkans

domsrätt. Kyrkan var sträng i sin lagskipning och sin tukt, borgerliga förseelser kunde medföra andliga straff, till och med uteslutande från kyrkan och alla hennes förmoner. Dermed hade de andlige tillvällat sig ett stort herravälde öfver hopen, öfver samvetena och öfver lifvet. I yttersta hand låg naturligtvis all makt hos den helige fadren i Rom, men som han bodde så långt bort, trädde man allenast i undantagsfall i personlig beröring med honom. Det var derföre i allmänhet biskopen, hvares makt man kände och hvares goda vilja man var angelägen att ega.

Men kyrkan var vårdarinna af ännu ett för människorna mycket viktigt fält, inom henne var det som företrädesvis fanns bokligt vetande och lärdom. Att ett verldsligt riksråd kunde skrifva var i Sverige under medeltiden ingalunda säkert, men biskopen kunde alltid skrifva, han och hans underlydande visste mycket mer. Denna besittning af högre kunskaper måste i hög grad bidra att göra kyrkan till en makt i landet, hennes män helsades med vördnad och hembars denna naturligtvis i främsta rummet honom, som äfven i detta hänseende hade öfverinseendet öfver alla, nämligen biskopen.

Biskopen måste äfven intaga en mycket betydande ställning i afseende på de rent borgerliga angelägenheterna. De verldslige store, som under anslutning till konungen vunno betydelse och inflytande, voro angelägne att vinna ökad makt, men deras ställning var derunder med nödvändighet något generad: de stodo på samma nationela grund som konungen och vid försöken att kringskära hans myndighet eller åtminstone häfda sin egen betydelse kunde de icke gerna göra sig fullt fria från medvetandet, att de dock voro undersåtar, han herre. Helt annat var det med prelaterna. De voro väl i de allra flesta fall borne svenskar, men i och med sitt inträde i det andliga ståndet hade de svurit en annan herre tro och huldhet och de förpligtelser, som denna ed ålade dem, vägde mycket mera än deras skyldigheter med afseende på fosterlandets konung och hans bud; landets lag betydde för dem intet, så snart den icke lät sig förenas med påfvebud och kyrkans häfd. Detta de andliges förhållande till den ultramontana makten gaf dem en oberoende ställning i samhället, de kunde stå själfständiga mot konungen och drifva sina fordringar igenom, i synnerhet som den makt de representerade icke kunde af konungen och hans rike undvaras. Vördnad för kyrkan

hade i viss mon beredt henne skattefrihet för den stora jordegendom hon, tack vare de enskildes fromhet, hopat, och biskoparne behöfde därför icke i sitt politiska uppträdande känna sig bundna genom några ekonomiska betänkligheter — tvärtom, konungarne voro ej sällan nödsakade att blifva deras gäldenärer och dermed i icke ringa grad deras tjenare. Dubbla bevekelsegrunder kunde således drifva en energisk och uppåtsträfvande man in på den kyrkliga banan; vann han de högsta andliga värdigheterna, var hans rol i samhället gifven. Det är alls icke underligt, att vår historia har att bevara minnet af en Nils Ragnvaldsson, en Jöns Bengtsson, en Kettil Karlsson, en Jakob Ulfsson, en Gustaf Trolle, en Hans Brask.

Men denna episkopatets ställning i det politiska lifvet måste verka menligt på dess kyrkliga hållning. De missionsbiskopar, som inom vidsträckta områden, under otaliga svårigheter, predikade kristendomen för de hedniska svenskarne, voro mycket olika den fast grundade och organiserade kyrkans hierarker, hvilka onekligen voro benägne att vida mera tänka på sin makt än på de dem anförtrödda människornas timliga och eviga välfärd. Ett intressant bidrag till denna sida af det svenska episkopatets historia — detsamma återfinnes för öfrigt inom hela den dåvarande romerska världen — lemnas af den ransakning som år 1328 hölls med anledning af till påfven inlemnade klagomål öfver Linköpingsbiskoparnas betungande visitationsresor. Biskopen reste omkring till församlingarna med många tjenare och till hans följe slöto sig en mängd ädlingar, så att antalet hästar, som en kyrkoherde på landet ibland hade att förskaffa bete, kunde uppgå till 500. Församlingar kunde stå utan kyrkoherde i 10—17 år, emedan ingen hade mod att öfvertaga ett embete, som så snart biskopen kom för att å tjenstens vägnar göra ett besök, skulle bereda innehafvaren ekonomisk ruin.

Som presterna i följd af påflig statskonst voro beröfvade hemlifvets och familjens band, måste de nästan uteslutande beherrskas af ståndsintressen. Hurudan den krets än var, inom hvilken de sågo dagens ljus och mottogo sina tidigaste intryck, hade de väl inträdt i kyrkans tjenst, kunde deras föregående ställning och förhållanden vara dem fullkomligt likgiltiga. Någon prestkast kunde visserligen icke utbilda sig, då de andlige voro dömde till celibat, men under de för handen varande förhållandena gjorde

det alls intet att presteståndet rekryterades från de andra stånden, i synnerhet från frälsemännens och borgarnes, mest från de senares. Det var dock gifvet, att särskildt under de första skedena af medeltiden var det de högborne prestmännen, som svingade sig upp till de högsta posterna. Likväl hafva äfven borgaresöner inom den svenska medeltidsförsamlingen burit mitran. Ju mer århundradena framskredo, ju mer hela tidsriktningen blef demokratisk och borgarebarn begynte egna sig åt studier, desto oftare kommo de i tillfälle att erhålla höga platser i kyrkans tjänst. Vadstena kloster var i hög grad en aristokratisk stiftelse, men redan dess fjerde abbedissa var en borgardotter. Eget nog styrdes det vidsträckta och i alla afseenden ansenliga Linköpingsstiftet under medeltiden af mer än en borgareson. Den sista af dem var doktor Hans Brask.

Fadren var borgmästare i Linköping. Sonen Hans egnade sig åt studier, graduerades i Greifswald, studerade juridik och teologi, vistades länge i utlandet och blef vid 41 års ålder domprost i Linköping. Alltifrån den tiden — han blef som domprost riksråd — begynner han spela en rol i Sveriges historia. Åtta år derefter, 1513, blef han biskop. Såsom sådan visade han sig som ett af den romerska kyrkans kraftigaste stöd i Sverige.

Hans verksamhet inom kyrkan och staten var öfvervägande konservativ. Hans politiska trosbekännelse lydde så: allmogens skattebördor få ej minskas, ty kronans inkomster måste bevaras, men kyrkan och ridderskapet skola hafva frihet, ty på dem hänger hela rikets frihet. Med en viss saknad kunde han hänvisa på utlandets beständare utpräglade feodala och hierarkiska statskick. Karakteristiskt är ock hvad han sade vid den för hans sak så ödesdigra Vesterås-riksdagen 1527: de andliga äro skyldige konungen lydnad och huldhet, men allenast så vida det ej strider mot påfvornes stadgar och de allmänliga kyrkomötenas beslut. I kyrkligt hänseende var han af den fulla öfvertygelsen att lära och sed, sådana de förekommo inom den romerska kyrkan, voro sådana som de borde vara; missbruk hade visserligen här och der insmugit sig, de borde afskaffas, men eljes voro alla ändringar obefogade, sådana skulle ock förvisso afstyras af Gud, som icke skulle låta helvetet blifva sin kyrka öfvermäktigt. När man till stöd för de nya åsigter som begynte göra sig gällande, vädjade till det nya testamentets skrifter, lät kyrkans herde Hans

Brask, efter hvad icke lång tid derefter berättas, förleda sig till det väl kraftiga uttrycket, att det vore bättre om Paulus — han menade Pauli skrifter — vore bränd än af hvar man känd.

Den af inga tvifvelsmål anfäktade öfvertygelsen om det beståendes förträfflighet, på hvilken Brasks konservativa åsichter hvilade, förenad med mycken lärdom och med begär att framstå och herrska gjorde honom till ett hufvudstöd för de reaktionära sträfvanden, som reste sig mot konung Gustafs bemödanden att så i kyrkligt som politiskt hänseende reformera de svenska förhållandena. Ett hufvudstöd var han, man kan näppeligen kalla honom en hufvudman, ty han egde icke nog energi att gå anfallsvis tillväga, han nöjde sig med att göra segt motstånd och hans personlighet vägde nog mycket, för att vara ett svårt hinder för de nya idéernas utveckling. I de fall då han icke ansåg, att ett öppet motstånd var möjligt, tog han sin tillflykt till list, eller ock höll han sig undan. Karakteristiskt är i det förra afseendet hans beteende vid det tillfälle, då erkebiskop Gustaf Trolle afsattes — Brask bekräftade för sin del domen genom att förse den med sitt sigill, men in i dettas vax gömde han, för framtida säkerhets skull, en protest. Mig synes, att denna handling vitnar så mycket sämre om Brasks karakter, som han antagligen af fosterländska skäl var ense med rådets pluralitet, att Trolles danskvänliga stämplingar borde stärfjas, hvad det hela blir helt enkelt ett sjelfviskt försök att slippa, såsom medbröderna, ansvara med sitt lif för sina ord och handlingar. Det var, enligt hans åsigt, olämpligt att bestämdt uttala sig för en viss åsigt, ty man kunde icke veta huru länge den åsigten skulle vara den gällande: "vårt folks mening", yttrade han "brukar lätt vexla, hvad som nu gillas ogillas en annan gång". Men icke ens det motstånd han visade egde en inneboende kraft som gjorde honom trots alla stormar orubblig — han föll icke, utan vek undan, när han efter 1527 års riksdag öfvergaf sitt fädernesland.

Hans Brask var således visserligen en framstående personlighet, men icke en sådan som tillvinner sig vår aktning i någon högre grad. Men det kan icke förnekas, att han jämte sina fel hade goda egenskaper, åt hvilka vi böra egna ett icke sparsamt lof.

Först och främst var han i alla de afseenden, der det icke gällde presterskapets och adelns privilegier, en man med varmt fosterländskt sinne. Liksom Johannes Magni, hvars erkebiskopliga verksamhet tog ett så snöpligt slut, var Brask alls icke någon vän af Danskarne och deras politik, tvärtom ville han att Sverige skulle med all makt mot grannarne häfda sin sjelfständighet. Liksom de svenska stormännen på 1330-talet ifrade han för att den svenska staten skulle erhålla naturliga gränser, ja han ansåg, att äfven Norge borde vinnas för Sverige.

En annan förtjenstfull egenskap hos honom var hans praktiska sinne, som gjorde sig gällande i allt utom den högre politiken. Det är möjligt, att vi häri få spåra inflytandet af hans härstamning från ett borgerligt hus. Med uppmärksam blick följde han tidens uppfinningar och sökte göra Sverige af dem delaktigt. För öfrigt parade sig hans fosterländskhet och hans praktiskhet, i det han sökte genom nya rön och en storartad företagsamhet göra Sverige med afseende på en del förnödenhetsartiklar fritt från det beroende, i hvilket det hittills hade stått till utlandet. Han ifrade för saltsjuderiers inrättande längs kusten och föreslog att man skulle möjliggöra segelfart mellan Venern och Vettern, på det man, i händelse på Östersjön all tillförsel vore afskuren, skulle med lätthet kunna kring landet sprida de varor som öfver Vesterhafvet fördes till den svenska stranden.

För öfrigt höfdes det en romersk prelat, som ville allsidigt fylla sin bestämmelse, att vara praktisk. Det var icke nog att vara from och lärd eller statsklok i ett tidevarf som det ifrågavarande, då inom de högre områdena ingen fullständig arbets fördelning hade blifvit genomförd, utan hufvudet måste icke allenast öfvervaka, utan äfven gripa in i snart sagt alla detaljer — bisparne egde så mycket jordagods under sin kyrka och sitt bord, så mycket hushållsdetaljer att förstå och beakta att det i hög grad kräfdes ett praktiskt sinne. Mycket hade en biskop att tänka på inom den verldsligt ekonomiska delen af sin embetsverksamhet, en talrik personal var erforderlig för att allt skulle skötas. Men tjenarnes mängd lände till bispens heder, för hvilken han i öfrigt sökte att sörja med en prakt, som kunde komma konungens ståt att blekna.

Vi känna icke mycket om de särskilda fall, i hvilka den myndige Linköpingsbiskopen Hans Brask fick utveckla storheten

och glansen af sin hofhållning. Tvenne gästabud i hans gård omtalas, båda förekommande under märkliga omständigheter, men många enskilda drag från dem finnas icke i tideböckerna antecknade. Den ena gången, år 1520, kom konung Kristiern II till Linköping, på väg från det blodsudlade Stockholm till Danmark, och det uppgifves att han då gästade biskopen. Derom kunna vi vara förvissade, att den fosterländske Brask ogerna såg svenska fosterlandsvänners bödel i sitt hus, men det torde finnas tillräckliga skäl att befara, att han dolde sin harm under bemödandet att icke komma i strid med den makt, hvilken konungen på så blodigt sätt hade skaffat erkännande. För öfrigt hade Brask allt skäl att för sin egen del vara tacksam, att hans i sigillet instuckna reservation hade vunnit erkännande och att hans lif icke var åtminstone för tillfället hotadt. Att konungen icke för biskopen hyste någon synnerlig aktning eller undseende, synes bäst af det sätt, på hvilket han sedermera for fram i hans stift. Den andra gång, då i historien omtalas ett gästabud hos biskop Brask, är konung Gustaf hans gäst. Det inträffade år 1527. Konungen firades med en maskerad, i hvilken biskopen uppträdde såsom en ledande person.*)

Vi äro dock i tillfälle att göra oss en föreställning om biskop Brasks hofhållning i allmänhet med tillhjälp af de rika upplysningar, som innehållas i en pappershandskrift från hans tid, å hvars perm följande anteckning läses: "Häruti finnes, jemte moga gamla bref, statuter och ordinancier berörande Linköpings sticht i gemen, ganska mycket om the påwiske LinköpingsBiskopars moga gårdar, hofhållningar, inkomster, betienter, spis- och matordning etc. Under then förhoppning, at någor thorde framdeles finnas i Linköping, som får lust att giöra sig och andra under rättad om sådana gamla dags saker, skänker och lämna jag

*) Ljunggren har (*Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet* s. 129) uttalat sitt tvifvel, att biskopen kunde på detta sätt hafva förnedrat sig sjelf, isynnerhet som konungen året förut förlöjligt Sveriges erkebiskop med att sätta majgrefve-kransen på hans hufvud. Det synes mig, i följd af seder, som otvifvelaktigt voro gängse i den romerska kyrkan, icke otänkbart att Hans Brask kunnat deltaga i en maskerad. Särskildt torde därför tala Johannes Magni majgrefveskap. Det framgår nämligen af dennes egen skildring af tilldragelsen, att han deri icke såg något förnedrande. Jfr Anjou, *Svenska kyrkoreformationens historia* del 1, s. 162 f.

thenna Bok til Linköpings stichts Bibliothek. Linköping d. 5 aug. år 1751, And. Ol. Ryhzelius. Episc. Lincop." Jag förmodar, att det icke är den gamle lärde biskopen emot, att en icke Linköpingsbo begagnar en del af det rika material, som förekommer i denna bok, som till en del synes vara skrifven med Brasks sekreterares Spiegelbergs hand.*)

S. 146 (enligt en senare paginering 263) hel och hållen och en del af den följande i denna handskrift upptagas af en förteckning på biskopens embets- och tjenstemän (til Lincöpingx gard officiales), hvilken här återgifves

Primo cancellarius	bryggiare melcare
capellanus	bacare swinagardskar
scolaris capelle	dukaswen
køgemester	trägarskar humblaman
gardsfogte	mölare
ridefogte i Njudung	sagemestere
ridfogte i Sunderbo	tegelslagere
ridfogte i Møre	fiscara
ridfogte paa Öland	fatabursqvinne
ridfogte i Tiust	bysseskytte
ridfogte östanstang	oxakaar
ridfogte vestanstang,	sledeswen (en aff smaswena),
fodermarsk	batzmen og styraman
koch	bergxfogten
spæleman	gardskrifver
stalswen	möllredeya
smaswene	skälssman
mester smaswen	smadrenge
skenk	vepnere
bisser	skytter
camerarius	swenetiänare
døraswen	barberere
portanär	smeden
poluermester	jägare
redeswen	muremestere
kellereswen	legedrengia.

*) En del af handskriftens innehåll är tryckt i *Linköpings biblioteks handlingar*. Den är af Lagerbring begagnad för hans disputation *De episcopo principe* liksom för hans *Svea Rikes Historia*.

Vidare omtalas här landsfogdens embete, huru gods utstädjas skola, till utresa höfvidsmans embete samt huru svenner skola sig hafva i utresa.

Hvarje embets- och tjensteman skulle vid inträde i sin tjenst med hand å bok aflägga nedanstående tro- och huldhetsed:

Jag beder mig så Gud huld samt jumfru Maria, sancte Peder och sancte Påval, att jag i mitt embete vill och skal bevisa eder huldskap och trogen tjenst och förvara eder vid eder skada så länge jag är i edert bröd. Så vare mig Gud huld, sancte Peder och sancte Påval och alla Guds helgon i himmelrike. Amen.

Såsom stiftets hufvud hade biskopen naturligtvis i viss mon till sitt förfogande de andlige, som tjenstgjorde vid hans kyrka, domkyrkan, men dessutom voro andlige personer eller personer med kyrkliga förrättningar i hans omedelbara tjenst. Främst bland dem var **kanslern**. Han hade den maktpåliggande förtroendeuppgiften att redigera alla bref, som utgingo från biskopen samt mottaga alla ankommande skrivelser, af hvilka de viktigare skulle afskrivas i biskopens register, af de obetydligare allenast innehållet der antecknas. Visserligen var denna befattning inbringande, ty en hvar, som fick af biskopen mottaga ett ynnestbref, var skyldig att därför till kanslern erlægga en afgift, men embetet hade äfven sina stora besvär, ty kanslern var skyldig att noga tillse, att icke de utgående brefven kunde lämpligen förfalskas. Under medeltiden, då i allmänhet brefskrifvarens namn stod i början af brefvet och liksom allt det öfriga ofta, kanske oftast, skrefs af en annan person, fick ett bref giltighet allenast genom det på en från underkanten nedhängande remsa fästa vaxsigillet. Man kunde under sådana förhållanden lätt åstadkomma en förfalskning genom att försigtigt från pergamentsremsan lösgöra vaxsigillet och fästa det på en ny remsa under ett annat bref, i hvilket man kunde skriva en alldeles ny text. Till försvårande af en sådan åtgärd måste kanslern se till, att det vax han använde för att derå trycka biskopens sigill hade nödig tunnhet och finhet. Vidare ålåg det kanslern att i ett register inskrifva alla domar biskopen fällde samt utskrifva desamma. Deraf var en följd, att kanslern så godt som aldrig fick vara skild från sin herre, särskildt måste han alltid beledsaga honom under de långa visitationssresorna inom stiftet. Men kanslern var skyldig icke allenast att såvidt på honom ankom,

förebygga förfalskningar, utan han hade derjämte skyldigheten att kontrollera, att de bref, som han utfärdade, voro fullt lagliga, hvadan det ålåg honom att noga känna kyrkans privilegier, samt allmänna lagar och författningar.

Såsom rikets store i allmänhet, hade biskopen tillfälle att inom eget hus inrätta ett kapell, der gudstjenst hölls. Under tillsyn af kanslern sköttes detta kapell af biskopens **kapellan** och **kapelldjekne** (*scolaris capelle*). Den förre deltog i gudstjenstens firande och skulle hafva tillsyn öfver alla biskopens insignier, nämligen, såsom de i den i fråga varande handskriften uppräknas, *mitra*, den höga biskopsmössan med de två fram och bak uppstående spetsarne,

infula, messhaken*),

baculus pastoralis, kräkkan eller biskopsstafven, hvilken biskopen förde som en församlingens herde,

gladius, svärdet, som visserligen icke var något biskopligt attribut, men det oaktadt väl anstod den urartade kyrkans furstar, som med mycken ifver vinnlade sig om att spela en rol inom det borgerliga samhället**),

chiroteca, handskarne, som aldrig fingo vara hopsydd, utan skulle vara stickade,

annulus, ringen, vanligen af guld, utan andra prydnader än en ädelsten, hvilken biskopen, vid messoffrets förrättande, bar på den högra handens tredje finger,

dalmatica, en lång, vanligen röd, guldkantad klädnad, som bars närmast öfver underkläderna, uppskuren i sidorna nedtill samt försedd med långa ärmar,

rochetum, ett skjortlikt plagg af linne, som räckte ned till knäna, med eller utan ärmar,

sandalia, skorna, oftast förfärdigade af rödt skinn, samt slutligen

reliquarium, en relikgömma.

Öfver allt detta skulle biskopens kapellan föra förteckning, i hvilken skulle vara uppräknade icke blott alla föremål, utan

*) *Infula* kallades äfven de från mitran nedhängande banden.

**) Så mycket mindre tillkom svärdet biskopen, som de andlige icke kunde, äfven i de fall då de fällt en dödsdom, låta utföra densamma, utan måste öfverlemna brottslingen åt »den världslige armen».

äfven alla de å dem förekommande perlorna och ädelstenarne; för hvar och en af de senare skulle färg och namn angifvas å listan*). Kapelldjeknen skulle hafva allt detta inlåst och skulle förvara nyckeln till kapellet, hvilket det ålåg honom att hålla rent och snyggt samt förse med allt som för gudstjensten erfordrades. Han skulle om vintern värma upp det och om sommaren pryda det med blommor.

*) Eget nog är denna lista långt ifrån fullständig. Då så vidt jag minnes icke i något nyare svenskt arbete redogöres för den katolska biskopens drägt — den som bars under vår medeltid — torde en kort skildring kunna intressera läsaren. En skematisk afbildning, så mycket möjligt är framvisande dräktens olika beståndsdelar, finnes icke publicerad; i brist af en sådan hänvisar jag till fig. 163 och 164 i min bok *Sveriges Medeltid 1350—1521* (bilder af Linköpingsbiskopen Nils Hermanssons och Åbobiskopen Henriks grafvårdar).

På fötterna trädde först *strumpor* (*caligæ*) af siden eller sammet och derefter påsattes de ofvan omnämnda *sandalerna*. Öfver hufvudet lades en fyrkantig, framtill broderad linneduk, *amictus*, hvars nedre hörn drogos fram så de betäckte halsen, två i de öfre hörnen fästa band knötos derefter om halsen, hvarigenom det hela kom att se ut som en tätt åtsittande kapuschon. Öfver underkläderna sattes en *alba*, en linneklädnad, oftast, såsom namnet angifver, hvit, fotsid och försedd med ärmor, som slöto tätt kring handlederna; nedtill plägade alban prydas med ett fyrkantigt, dyrbart broderi. Å båda de anförda bilderna är det alban som synes nedtill, å båda försedd med det nämnda broderiet. Alban hölls om lifvet med en *gördel* (*cingulum*) och utanpå alban lades öfver axlarne ett bredt band af siden eller ylle, hvars båda längst ut vidgade ändar hängde ganska långt ned å framsidan — den s. k. *stolan*, som ses fig. 163. Öfver alban sattes vanligen (icke å fig. 163) *dalmatica* (se ofvan) eller *tunicellum* eller båda två. Dessa plagg voro hvarandra nästan alldeles lika, det ena allenast längre än det andra; var det ena rödt, plägade det andra vara hvitt — det ena af dessa plagg ses mycket tydligt fig. 164. Öfver allt detta sattes, *casula*, (*infula*, *planeta*), messhaken, som fordom var både å fram- och baksidan rundad, och *amictus* drogs ned från hufvudet, så att den omslöt halsen. På händerna drogos *handskarne*, på den högra handen sattes *ringen*, öfver den venstra armen lades *manipulum*, ursprungligen ett handkläde, som småningom fick utseende af ett smalt, rikt orneradt band, i den venstra handen hölls *stafven* och på hufvudet satt *mitran* med de två baktill nedhängande banden. Messhaken bars allenast vid förrättande af messoffret; eljes användes den vida *korkåpan* (*cappa*). — Som biskopen var för-

Hur biskopen i Linköping bodde veta vi icke nu. Vi få emellertid icke, när vi vilja låta fantasien för oss måla utseendet af hans bostad, taga nutidens förhållanden till ledning. Inom medeltidens tjocka murar med de små fönstren hade man helt andra vanor och behof än i nutidens öfverallt genombrutna kort-hus. För festliga lag fordrades en stor sal, men i öfrigt nöjde man sig i allmänhet med små rum eller, om man hade ett stort, fick det tjena att tillfredsställa en mängd olika behof. Det kan i sådant afseende vara lärorikt att se det hus, som Linköpingsbiskoparne hade för sin räkning uppfört i Vadstena — ett litet två-våningshus med två rum i hvar våning*). Der fanns visserligen icke någon festsal och vi få därför ej derefter sluta oss till utseendet af biskopshuset i Linköping eller till rumindelningen i Östgötabiskopens slott, men vi kunna här lära oss, hvad man ansåg sig behöfva i hvardagslag. Man invände icke häremot att när vi äro stadde på en resa, nöja vi oss med nästan hvad som helst, och att vi derföre icke få efter ett nattqvarter under en resa göra slutsatser med afseende på våra vanliga bostäder. Just för att icke behöfva hålla tillgodo med hvilket qvarter som helst, hade en Linköpingsbiskop åt sig och sina efterträdare byggt ett eget hus i Vadstena, der klostrets angelägenheter ofta kräfde biskopens närvara, och vi kunna vara förvissade, att man vid husets uppförande tog hänsyn till hvad den tiden ansågs vara beqvämt och bra.

För eget behof hade biskopen en *kammare*, sofrummet, och utanför detta låg en *förkammare*. Här betjenades han särskildt af **kammarsvennen** och **dörrsvennen**. Dörrsvennen höll rent i förkammaren, såg till att der alltid fanns en handduk, svarade för att i biskopens kammare alltid fanns rena skor och "pantoffler" och ett rent bäcken. Kammarsvennen, som förvarade kammar-

---

bunden att alltid bära alban, men denna genom sin längd var besvärlig, ersattes den gemenligen i hvardagslag med det kortare plagget *rocket*, som redan omtalats. Med bibehållande af alban i dennas ursprungliga eller förkortade skick gingo de andliga i hvardagslag ungefär klädda på samma sätt som lekmän, dock hade de i allmänhet sida kläder, som borde vara mörka och icke fingo på något i ögonen fallande sätt utsiras. På hufvudet bar man då gerna en baret.

*) Afbildadt i *Sveriges Medeltid 1350—1521*, fig. 303—305.

nyckeln, höll kammaren snygg, höll ordning på biskopens gångkläder och linne, på klädesqvasten, näsdukar, vantar, handskar, lyktor, ljusstakar och vaxstapel, bäddade sängen, som hvar lördag skulle fördes med rena lakan, gjorde upp eld och öfvervar biskopens toilett, till hvilken dörrsvennen bar fram friskt vatten, lut och handkläde. Vilde biskopen om aftonen gå ut, gick dörrsvennen före honom med lykta.

Till utförande af maktpåliggande ärenden och förnämligare tjänster i huset hade biskopen **väpnare** eller svenner samt vidare småsvenner och till sist smådrängar. För dem och andra tjänare upplästes på julaftonen gårdsrätten d. v. s. de stadgar, efter hvilka hela hushållet hade att rätta sig, och vid samma tillfälle »miste småsvennerna huden» — en antagligen mindre angenäm julklapp. Bland småsvennerna funnos tre honoratiores, **mäster-småsvennen** (gammalsvennen), (mun)skänken och bissaren — om de sistnämndes åligganden skola senare ett par ord nämnas —; öfver dem alla stod **kökemästaren**, som icke får förväxlas med kocken. **Småsvennerna** voro af olika slag; somliga af dem stodo, såsom nyss antyddes, »under vårt ris», andre voro fullt vuxne och gjorde tjänst med häst och harnesk, de kunde få sitta till bords med gammalsvennen och hade då rätt att till sin egen uppässning hafva en smådräng, som alltid måste vara så stor, att han kunde rida i sin herres harnesk. Utom de **smådrängar**, som kanslern, väpnarne och vissa bland småsvennerna hade, funnos äfven »herrens egna drängar», som hade sina särskilda uppgifter och som dessutom skulle, på kökemästarens befallning, inträda i småsvennernas ställe, om så behöfdes. De skulle, så snart de icke upptogos af några förrättningar, stå tukteligen och höfviskt för dörren. De af dem som läsa kunde, skulle läsa med »herren» hvar sin vecka och tjena vid messan. En af dem hade sig anförtrodda sin herres sköld och hatt, och skulle under resor (krigiska färder) äfven taga vara på hans svärd och glafven (spjut) under ridten, på hans stöfler och sporrar under det de lågo i nattqvarter.

Denna del af tjänstepersonalen var således mycket stor; dess värre sakna vi all möjlighet att uppgifva dess antal.

Biskopen egde inom stiftet en mängd gods, af hvilka några sköttes af rättare, den större delen var utlemnad åt landbönder

(arrendatorer). Dessa behöfde kontrolleras, afraden skulle upptagas, likaledes saköresmedlen eller de bötesandelar, som enligt lag tillfölo biskopen. För sådan tillsyn och uppbörd hade biskopen s. k. **lands-** eller **ridfogdar**. Det senare namnet erhöles emedan deras embete gjorde det för dem nödigt att rida omkring i landet med sina följeslagar; åtminstone ett par af dem fingo rida med fyra hästar, d. v. s. med tre kamrater. Landsfogdarne voro icke färre än sju, nämligen två i Östergötland, som genom Stångån delades i tvenne delar, en i Tjust (norra delen af Kalmar län och en del af södra Östergötland), en i Möre (södra delen af Kalmar län), en på Öland, en i Sunnerbo eller som han äfven och med mera skäl kallades i Finveden (vestra Småland) och en i Njudung (norra Småland). Så mycket land låg den tiden under biskopsstolen i Linköping utom Östergötland: hela Kalmar län och Öland, hela Småland utom Varend, som utgjorde Vexjö stift, och dessutom Gotland. »En god fogde öfver landborne och sakörena, heter det i handskriften, är skyldig att bevisa sin herre yttermera tro och huldhet, ju mera han är betrodd än andra tjenare». Hans embete var ock synnerligen omfattande och maktpåliggande. Om sådan icke förut fanns, skulle han för sitt fögderi upprätta en fullständig jordebok, i hvilken infördes, biskopen och honom sjelf till rättelse, hvart enda biskopsstolens gods med dess tillhörande förmoner, ekskogar, qvarnströmmar, vattenverk, ängar, trögårdar, humlegårdar, ruddammar, skogslotter och utskogar m. m. samt den ränta, som årligen borde af godset utgå. Landsfogden skulle tillse, att all denna jord sköttes, han antog landbönder och skulle han tillse, att årligen så mycket som möjligt af den öde liggande jorden åter eller af nytt blef upptagen. Det medgifves, att kyrkans myekna jordegendom, af hvilken en stor del var privilegierad, var de samtida regenterna och landet till olägenhet, emedan den icke till staten, under vanliga och ovanliga förhållanden, inbragte så mycket som kronans jord och den vanliga skattejorden, men för de allmänna ekonomiska förhållandena och för all framtid var kyrkans rikedom på gods och jordar obestriddigen en fördel. Under medeltiden voro samfärdsförhållandena sådana, att någon afsättning i större skala af säd från de enskilde icke var tänkbar, det skulle nämligen hafva blifvit för kostbart för säljaren att transportera sin säd till den lämpligaste marknads-

platsen och man kunde icke begära, att köparen skulle i en mer eller mindre afsides liggande del af landet uppsöka varan med utsigt att få underkasta sig gränslöst besvär och stora omkostnader för att få den hemforslad. Deraf blef en naturlig följd, att de enskilde jordbrukarne (med undantag af enstaka rika stormän) funno sig nödsakade att inskränka sitt jordbruk nästan till den grad, att det allenast fyllde husets behöf — man hade icke giltig anledning att af jorden kräfva så mycket den förmodade gifva. Annorledes förhöll det sig med biskoparne, som voro kapitalstarka, som hade mycken egendom, så att ett öfverskott i sädesproduktion utöfver husbehofvet kunde blifva ansenligt, och som hade det så stäldt, att alla natura-prestationer inom hvar område utan någon kostnad för biskopen fördes till hans hufvudgård inom området, hvadan han sjelf behöfde besörja och bekosta kostnaden allenast för transporten derifrån till den marknadsplats han önskade. Blott andliga och verldsliga stormän och konungen — inga andra — kunde derföre inom sina egendomar uppdrifva jordbruket, de voro de ende, som denna tid kunde tänka på en sädesexport. För dem var det derföre angeläget, att obrukad jord blef bruten och att sådan, som förr odlats men lemnats, åter blef upptagen. Om ett vackert sträfvannde i denna riktning vittna t. ex. Uppsala stifts godslängder under medeltiden. Det tyckes emellertid hafva fattats folk för att företaga alla de odlingar, som ansågos nödiga eller lämpliga. I den handskrift, som vi f. n. följa, omtalas ett gods i Småland, som låg öde allt sedan den stora dödens tid, d. v. s. sedan midten af 1300-talet.

Särskildt maktpåliggande var fogdarnes uppgift inom kustområdena, alldenstund de der hade att sysselsätta sig icke allenast med jorden, utan äfven med storfisket i Östersjön. För att sätta oss in i deras arbete, taga vi som exempel fogden östansång. Utom det som tillkom hans kamrater skulle han mottaga allt biskopens landgille från Gotland, mälta och förvara det i Söderköping, i öfrigt skulle afraden införas till biskopsgårdarne, af hvilka i denna del af landet Munkeboda och Rönö voro de viktigaste. Han skulle hafva tillsyn öfver biskopens fiske i Norrköping, så att der aldrig fattades tunnor och salt. Han skulle tillse att fiskarebåtarne voro i godt stånd och fullt utrustade och skulle med synnerlig uppmärksamhet följa vårfisket inne i Bråviken

samt vid Arkön (Alräckia) utmed vikens mynning samt, från och med slutet af juli, höstfisket vid Härskär och Björkskär (utanför Östergötlands sydligaste kust) eller annorstädes der fisken gick till. Sedan fisket var afslutadt, skulle fogden återtaga all den till fiskarefolket utlemnade redskapen, tillse att båtarne ordentligen uppdrogos och derefter följde redovisningen.

Med tionden hade landsfogden intet att skaffa; den infördes i biskopsbodarna å kyrkogårdarne genom presterskapets försorg. Sådana var i öfrigt den tiden de ekonomiska förhållandena, att fogden icke fick mottaga någon lösen för de varor, som landbönderna skulle lemna *in natura*, smör, honung o. d. "eftersom myntet alltid försvagas och räntan derigenom minskas, ja snarligen kommer till intet".

Till de tjenstemän, hvilkas embetsförvaltning omfattade en större del af landet, hafva vi att räkna **bergsfogden**, jägaren och fodermarsken, som visserligen hade sin station vid Linköpings gård, men dock hade att göra med en stor del af stiftet.

Jägaren skulle hafva två fat rep, två par stöfvare med koppel och jägarehorn, under vintern (mellan märtensmessan i november och Marie bebådelsedag) skulle en häst stå till hans disposition. Mellan den sistnämnda dagen och olsmessan i juli skulle jagten hvila och var jägaren skyldig under denna sin ledighets tid att deltaga i vårfisket. Hans löneförmåner voro: hälften af alla skinn han under årets jagt förvärfvade — ville fogden ej köpa dem för biskopens räkning, hade han rätt att sälja dem till den mestbjudande —, 8 alnar vadmal till en kjortel, 4 alnar till byxor, 4 alnar till tröja, ett skjortlärf, 5 mark svenska penningar och 4 par skor.

Fodermarsken hade i uppgift, att sedan biskopens många hästar blifvit i medlet af november intagna från betena, besörja om deras fördelning på landsbygden, ty det hörde äfven till biskopens förmoner, att hans hästar skulle vintertiden fodras och deras vaktare underhållas af kyrkor, kloster, prester, prebendeinnehafvare och deras landbor, med undantag allenast för sådana prester, som icke brukade annan jord än sin prestgård, samt klockare utan boställe. Hästvaktaren, som var inqvarterad i en bondgård, var förbunden att nöja sig med maten och ölet, som bonden kunde bjuda på, han fick icke draga "gäster eller salleri" in på bonden, han fick icke göra våldsverke på bondens

hustru eller dotter eller legohjon, ej pantsätta bondens grytor, kittlar, kläder o. s. v., han fick icke taga med sig till bonden någon drafvelsqvinna eller låta hemta någon sådan till sig från köpstäderna eller annat håll. Om sön- och helgdagarne skulle fodermarsken hos kyrkfolket efterhöra, hur pass karlarne förhöllo sig till värdarnes belåtenhet. — Om det gäller att *qui s'excuse, s'accuse*, torde de många detaljerade föreskrifterna få anses vara ett vittnesbörd om, att dessa inqvarteringar icke alltid voro värdarne till trefnad och behag. Under biskopens visitationsresor tjänstgjorde fodermarsken som ett slags resemar-skalk. Han red i förväg fram till det tillämnade nattqvarteret, för att anmäla och vidtaga nödiga anordningar.

I Linköping, der biskopen vanligen bodde, funnos naturligtvis en stor mängd tjenare af olika slag. För den yttre hushållningen stod **gårdsfogden** i spetsen. Han stadde legohjon och "alla dagliga embetsmän", tillsåg att husen voro fria från röta, inhemtade afrad, landgille och tionde, hade tillsyn öfver slagten och allt annat arbete, anordnade väfnad af vadmal och linne, som skulle användas som lönepersedlar, öfvervar lördagarne sessionen i domkapitlet för att uppbära böterna, skulle gifva brefdragarne hästar och ridtyg — att Linköpingsbiskopen hade många budbärare att utsända i denna tid, som saknade ett offentligt postväsende, synes bland annat deraf, att i Linköpings gård fanns för brefdragarnes räkning ett särskildt stall —, o. s. v. Till biträde hade han en **skrifvare**. **Stallsvennen** hade vård om stallet, eftersåg hästarnes skoning, skötte sadlar och ridtyg; han räknades jämgod med skyttarne, fick i lön utom penningar kläder samt för hvar häst, som biskopen bortgaf ur stallet en gåfva. **Oxkarlen** hade ock i stallet att göra, han skötte nämligen utom göd- och dragoxarne föl och fålar samt brefdragare-hästarne, som voro tjuvrade i närheten af husen, om sommaren hade han att köra gödsel, skära hackelse och rensa tegel. **Fäkonan** eller **mjölkejan** skulle hafva tolf kor till gårdens behof och sköta dem väl, hvar vecka skulle hon göra fogden räknenskap för smöret, hon skulle dessutom sörja för linnetvätten, laga säckar, rensa och torka malt och råg. Dessutom talas om **mjölkaren**, **fiskaren**, som skötte fisket i Roxen, **svinagårdskarlen**, **humlegårdskarlen**, **mjölaren** som skulle sköta qvarnen, för hvar vecka till fogden aflemna influtna penningar och tull och

dessutom se till fiskverkena i närheten, sågmästaren, murmästaren, tegelslagaren. Ständigt skulle vid gården finnas åtminstone fyra legodrängar, af hvilka en skulle kunna laga vagnar och hvad till dem hörde, en sköta om rep, de två andra tröska och hugga ved. Så snart det var arbete i tegelladan skulle ytterligare fyra drängar antagas; de skulle om sommaren trampa, om hösten kasta leret, om vintern bränna teglet och köra ved, om våren kasta det ler, som icke blifvit färdigt förra hösten. De skulle för öfrigt hålla i ordning ugn och lada, sandkärror och skottkärror. Fogden skulle förse dem med sängplats, en säng för två karlar.

Mycket hade således gårdsfogden att direkt handlägga, ännu mera att anordna och öfvervaka. Under sådana förhållanden var det icke underligt, att han satte upp åt sig eller att biskopen lät sätta upp för honom en promemoria. En sådan är verkligen bevarad i den handskrift, från hvilken de föregående notiserna äro lånade. För att gifva en föreställning om de olikartade bestyren, vill jag här ur denna minneslista meddela några uppgifter.

I januari forslades, när det var före, saltad fisk från Söderköping, tionden inkördes, lagen studerades med anledning af det stundande tinget, mellan den 25 januari och den 10 februari fälldes timmer, som då ansågs blifva mycket varaktigt. I början af februari skulle i Vadstena köpas hafregryn och ärter för det närmaste halfåret, vidare skulle upphandlas olja, saltad fisk och skänsk sill. Något senare, medan isen ännu bar, skulle fiskverken ansas, not och andra fiskedon tillagas, utsädeskornet granskas, åkerbruksredskapen lagas. Under mars skulle bryggas och bakas, trädgården qvistas, grisarne gällas, svinen märkas innan de släpptes ut "och skrif på väggen huru många de äro". Mot slutet af månaden inlades vinternot och slädar, värfisket börjades. I april borde leret kastas, hästarne efterses, båtarnes och skeppen tjäras. I maj skulle skiekas salt till dem som saltade sommarströmming vid Bråviken och på Arkö, hjerpar och annat vildt uppköpas, säden malas, lerjorden gödas, träd till hvarjehanda redskap fällas, kålgården gödas och kål sättas. I juni skulle, då höbergseln tillstundade, ladorna täckas, de långa, ljusa dagarne borde begagnas för att tillverka de skodon, som kunde för året behövas, lärft borde uppköpas i Småland,

skörderedskap anskaffas. I juli skulle valnötter syltas, i Ske-ninge skulle köpas Vermlandslax och torkad gös. I augusti skulle baggfisk köpas i Lödöse, körsbär syltas, vid midten af månaden borde vinterrågen sås. I september skulle stubben af den skurna säden vändas, ler kastas, tunnorna, i hvilka vinterför-rådet skulle förvaras, tillses samt slutligen ett par oxhudar men-tas, för att af dem göra grimmor, sadelgjordar och stigläder. Vid första barfrost i oktober skulle veden huggas. I november skulle säden mältas, innan tionden infördes, båtarna uppdragas, hästarne sändas bort på utfordring, fläsket rökas. Till julen skulle inköpas färsk fisk och vildt.

Allt som inköptes skulle naturligtvis förvaras i därför af-sedda byggnader. I biskopsgården fanns en fatbur, som sköttes af **fatbursvennen** och **fatbursqvinnan**, der funnos ock visthus, korn- och råghus och spisekällare, hvilka sköttes af **redesvennen**. Denne hade hvarjehanda uppdrag. Han skulle hålla tillsyn öfver **bryggaren**, som skulle mälta, mala maltet och köra lagen samt besörja gödesvin med mäsik och drägg och akta att stigan ej blef tom. Redesvennen skulle vidare säga till gårdsfogden om färsk mat, färsk fisk och salt fisk, ägg, höns, gäss, lamm och villebråd, när så behof gjordes. Han skulle hafva tillsyn med fä-karlen och gödoxarne, med mjölkdejan i afseende på smör och mjölk, särskildt hur mycket smör hon samlade, han skulle hålla reda på hur mycket fogden sådde, han skulle mottaga afrad, land-gäld och tionde, se till att hägnader, vagnar, och slädar alltid voro i godt stånd, hvar lördag mottaga allt flott som under veckan samlats i stegerhuset m. fl. yttre göromål, till hvilka kommo några inomhus, som strax skola omnämnas.

Redesvennen var således en betydande person i biskopens hof. Vi kunna vid hans sida sätta en annan förtroendeman **kökemästaren**, hvilken är noga att skilja från kocken, som hade köket till sin embets-sfer: kökemästaren var hufvudet för större delen af tjenstepersonalen inom hus.

Att **kocken**, ehuru en underordnad tjänare, var en vigtig person förstår en hvar som vet att en romersk biskop under 1500-talet i allmänhet icke var någon asket. Man åt den tiden mycket, det fanns visserligen omvexling i maten, men det hela var temligen tungt, så mycket mer som den vätska, med hvilken maten företrädesvis blandades, var öl. Den handskrift, som å

dessa blad så ofta återopats, innehåller äfven matsedlar, af hvilka några exempel förtjena att här anföras.

Om nyårsdagen inföll på en söndag serverades till middagen, bland annat, stekt kokött, villebråd, skinka, bringa, nyrökt fårkött, färskt kokött, saltadt dito, nyrökta feta köttkorfvar, stekt hare och rådjur, unghöns, hjerpar, »svinstek och dufvor, om de äro till», ostkaka, gammal ost med frukt. En sådan middag intagen 12-tiden, lade icke hinder i vägen för en supé med ett par eller tre kötträtter. Detta synes dock icke hafva varit den mest omtyckta anrättningen för en sådan dag, ty vid sidan står antecknad en annan matsedel med rubriken *aliter östgotico more*, annorledes på östgötavis, och der finna vi följande rätter upptagne: 1. grofstek (d. v. s. ox- eller som det då hette kostek) och pastejer — 2. grofmat och groppenbraad (grystek) — 3. kokött med salt spad samt lumber (filet de boeuf) — 4. stekta gäss med fyllning och hela höns — 5. påfoglar med utslagen stjert, hjerpar, dufvor och smörmos — 6. borgar eller trän eller djur i bakverk samt strufvor af russin och mandel — 7. bakverk och äggost. Derest allt under året förrättades med samma grundlighet som den första middagen, hade ingen skäl att klaga.

Som en kyrkans man var biskopen naturligtvis förbunden att iakttaga fasta, han inlade till och med i det afseendet mycken förtjenst. Åtminstone vissa tider på året — vi tala naturligtvis icke om långfastan med dess veckor af försakelser — hade han till och med tre fastedagar i veckan, onsdagen, fredagen och lördagen. Vi få dock icke föreställa oss, att man de dagarne behöfde stiga hungrig från bordet. På en sådan fastedag förtärdes nämligen: 1. stockfisk eller välling (sockrad) eller hufvudkål med mjölk — 2. stekt och kokt sill eller torsk — 3. färsk fisk — 4. torkad gädda, gös eller braxen — 5. röding, makrill eller salt lax eller äggkaka. På qvällen samma dag förtärdes 1. risgröt, hirs eller gryn eller rofvor — 2. torsk eller sill — 3. spettfisk med lök eller ägg — 4. nötter och frukt. Fredagen var en större fastedag, då upptog matsedeln 1. kål eller välling — 2. stekt och kokt sill med nejonögon — 3. salt ål — 4. färsk fisk med salt spad — 5. mos af äpplen eller annan frukt — 6. små stekta fiskar med rofvor — 7. salt lax eller gelée — 8. äpplen, päron och andra frukter. Dock må erkännas, att det fanns en annan fredagsmatsedel, från hvilken äfven fisken var

utesluten. Den lydde: 1. ärter — 2. stekta äpplen med olja — 3. äpple- eller päronmos — 4. stekt bröd med olja — 5. stekt bröd med bigot — 6. gorån — 7. nötter, äpplen och päron.

Allt detta förekom dock allenast när biskopen hade gäster. När sådana ej funnos, var matordningen enklare, men dock grundlig. Så t. ex. serverades under vanliga förhållanden hvar söndag mellan nyåret och fastan kokött, gris, rå och höns eller hare. Söndagsmat mellan påsk och pingst var rå, färskt eller salt kokött, gås eller höns eller hjerpar, orrhöns eller "fjäderhane", mellan pingst och den 29 juni lamm, salt rå, salt kokött, unghöns, gris eller salt gås, dërifrån till den 29 september kokött och färkött, salt rå och unghöns, till och med den 11 november gås, efter denna dag färskt kökött eller salt hare och höns. Detta är dock allenast steken; naturligtvis serverades äfven annat.

Måltiderna intogos i flere rum. Biskopen, hans gäster och uppvaktning samt en del tjenare åto i den stora salen vid ett långt bord, honoratiores vid den ena ändan, resten vid den andra och rådde mellan de båda ändarne en stor olikhet. Allenast vid mycket högtidliga tillfällen serverades den öfre ändans mat rundt omkring hela bordet. I öfrigt var bord dukadt i den stora borgastugan, hvars väggar pryddes med skyttarnes och stallsvennens vapen, i den lilla borgastugan och i bagarestugan.

Vid biskopens bord iaktogs ett bestämdt ceremoniel, som kräfde många personers biträde. Bordet dukades af redesvennen, bordsbön m. m. lästes af biskopens kansler, såvida icke någon andlig man af högre rang var närvarande. Men läsningen vid måltiden inskränkte sig den tiden icke allenast till böner, utan förelästes ordentligen vid bordet under ledning af kapellanen. Sannolikt räckte icke läsningen hela tiden, ty tvifvelsutan ålåg det äfven **spelmanen** att med sin fedla eller giga bereda förströelse. **Skänken** (munsken) sörjde för drycken och biskopen betjenades af **bissaren***) (förskäraren), som för sin tjenst använde

*) Bissaren eller bitsaren nämnes företrädesvis under medeltidens slut; hans namn, helt visst tyskt, betecknar den som skär i bitar. Kristiern II och hans gemål uppvaktades af hvar sin bitsare under måltiderna; dennes uppgift synes hafva inskränkt sig till att skära brödet, med bitsareknifven, och skulle brödet dervid hållas i en duk, bitsareduken. Bitsaren skulle äfven kredensa

bisserakrifven och bisseraduken samt dessutom hade vård om (synes det) biskopens knif, gaffel och sked. När måltiden närmade sig sitt slut framträdde bissaren med handduk, efterföljd af ett par svenner med kanna och fat, för att bereda gästerna tillfälle att tvätta sina händer, en åtgärd så mycket nödvändigare den tiden, som det då ingalunda var allmänt att använda gaffel och serviett icke brukades. Till sist stod sällskapet upp, kvarlevorna af maten togos till vara af redesvennen, bissaren lemnade hvad han under måltiden hade använt åt de lägre tjenarne o. s. v.

Huru eftermiddagen tillbragtes visar sig icke af handskriften, ej heller vid hvilka timmar på dagen måltiderna intogos. Helt visst gjorde "middagen" den tiden skäl för sitt namn genom att intagas kl. 12; i öfrigt stod man tidigt upp och gick tidigt till ro. En kapelljekne och ett par tjenare sofvo utanför dörren till biskopens sofrum.

Men biskopens hofhållning fick icke vara beräknad utslutande på fredliga tider. Som prelaterna ifrigt deltog i tidens politiska förhandlingar och ingalunda nöjde sig med att spela en rol inom de lägre områdena, måste de vara beredda att ibland trotsa ganska stormiga vindkast. Derföre voro ock biskopsgårdarne beredda att trotsa en fiendehär. Historien berättar, huru i Uppsala erkebiskopsgården och i Linköping, i den äldre herr Sten Stures tid, biskopsgården belägrades och äfven togs. Ett minne af den befästade biskopsgården få vi kanske se i det i sten arbetade skåp, som befinner sig i Linköpings "domkyrkas kor, hvilket skåp har form af ett borgtorn med krenelerad öfverkant samt i hvarje öppning en krigare med gevär, armborst, en upplyftad sten e. d.

Af Linköpingsbiskopens borgbyggnader har ingen blifvit till våra dagar förvarad. Om deras väldiga mått och deras försvarsduglighet, utan att vara anordnade som fullständiga fästningar, kunna vi få någon aning genom att betrakta Strengnäs biskoparnes slott på Tynnelsö, af hvilket stommen ännu finnes kvar. För detta slott ega vi ock några uppgifter, som saknas för

---

maten d. v. s. smaka på den, på det konungen skulle vara säker, att den icke var förgiftad. Bissaren var således en hög förtroendeman och bekläddes hans ämbete ibland af riddare.

Hans Brasks gård och som äro af vigt för att komplettera bilden af en svensk prelats hofhållning i forna dagar, nämligen uppgifter om inredning och beväpning.

Inventariet upptager, i samma ordning (eller snarare oordning) som här, hufvudsakligen följande föremål: 24 borddukar, 14 handdukar, 10 par lakan, 6 par benvapen, 2 plator, 5 bröst(-harnesk), 3 par stålhandskar, 5 jernhattar, 6 sköldar, 2 pansar, ett skörte (af stålskifvor), en krage (af stålringar), 34 armborst, stickade (skaftade) och ostickade pilar, af hvardera slaget mera än en tunna, 12 stembössor, af hvilka tre voro stora, tre lodbössor, 26 bösskammare (patronhylsor), 5 halftunnor bössepulfver, 3 verplar pulfver (krut), en träkanna med pulfver, 30 blylod i en lädersäck, 1,500 bösstenar, 2 par bordsknifvar, ett nytt, blått och hvitt sparlakan, ett gammalt hvitt sparlakan, 23 hyenden, 4 bänkakläden, 2 gamla bonader, 21 underbolster, 10 hufvudbolster, 3 täcken, 4 ryor, 17 åkläden, 7 tapeter, en finsk vepa (ylletäcke), ett hufvudfat, en noppösäck, en hufvuddyna, 15 djurhorn, en klo (litet dryckeshorn), 50 hudar, ett handfat af smidt tenn, 3 mulöger (metallskålar), 3 skåp, en ark (kista), 22 grytor, en stekpanna och en kopparvanna, som sattes under steken då den stektes, 5 kopparkannor, 3 tennkannor, 2 stora kopparfatt till allmoseutdelning, 6 ljusstakar, 2 halster, 1 jernspett, en mortel, ett kryddsikt, 3 messingskittlar, 4 kopparkittlar, hvar och en rymmande 6 ämbar, en bryggpanna, 4 st. bryggkar, de två större på 16 kannor, 4 tennflaskor, 2 spisflaskor af stål, 2 stora läglar af läder, 4 såar och 2 baljor. Vidare uppräknas smedsredskap, snäckor och båtar med tillbehör, husdjur och kapellredskap, hvilka vi här kunna förbigå.

Emellertid kunna vi ingalunda anse denna inventarieförteckning gifva ett fullständigt begrepp om inredningen i ett biskopligt slott — af Tynnelsö många rum hade de allra flesta fått stå tomma, derest mera der icke funnits än det ofvan uppräknade. Detta torde hafva varit allenast det som hörde till den permanenta uppsättningen, företrädesvis i de lägre rummen, som begagnades af tjänstefolket. Det var förmodligen hvar biskops ensak att inreda de rum, som af honom personligen begagnades. Den här anförda förteckningen är uppgjord år 1443, samma år som biskop Thomas afled och sannolikt innan hans efterträdare biskop Erik hade hunnit företaga någon ny inredning.

Till den krigiska personalen i Lindköpings gård höra af de uppräknade tjenarne höfvidsmannen (förmodligen någon väpnare), väpnare och svenner, bösseskyttar, pulfvermakaren (som tillverkade krut) samt antagligen äfven styrmannen och båtsmännen.

Instruktionen för höfvidsmannen innehåller några drag, som förtjena här antecknas. Han förmanas »att hafva Gud och rättvisan för ögonen samt att tillse att folket är färdigt med häst, harnesk och alla vapen, så att de kunna vara ostraffliga på marken för rikets fiender bland andra goda karlar, så att de eller deras husbonde icke föraktas». När folket var så mycket, att det delades i lika rotar, skulle han till rotmästare sätta »tröste och ätvaktige» karlar, som icke genom glömska vålla någon skada. Han skulle hafva aga på dem som följa honom, att stöld, rof eller annan »obeqvämlighet» icke föröfvas inrikes. Han och rote-mästaren skulle hafva noga reda på när tjenstgöring förekommer, och icke derom spörja andra, ty då torde deras folk få gå ut förr än deras tur kommer. Minst en gång om dagen skulle han tala vid rikets höfvidsman eller högsta befälhafvaren och då alltid gifva god tröst. Någon enväldsherre var höfvidsmannen icke, ty han var skyldig att rådslå med de goda karlar som följde honom, hvad helst företagas skall, om något förekommer, så att han ej är ensam om rådet ehvad hända kan. Å andra sidan, gent emot det gemensamma befälet, hade han en viss sjelfständighet, ity det ålåg honom att när andra sofvo, se till »huru han med uppsåt och fördel skall hafva sina anslag mot fienden». När örliget var slut och hemlof gafs, skulle höfvidsmannen skaffa sig bref af öfverbefälhafvaren med intyg om sitt förhållande.

De föreskrifter, som gälla gemenskapen (hofmännen), äro för vidlyftiga att här införas. I dem heter det visserligen, att det är bättre att manligen och ärligen dö än att skamligen lefva, samt att en god krigare bör hafva för ögonen Gud, kyrkan och klostren samt sin egen ära och rykte, men eljes sökte man mera vädja till folkets praktiska förstånd än till fosterlandskärleken och hederskänslan. Folket förmanas, att vid gästning under utmarschen vara hyggligt, så att man kan komma igen, att icke rymma under konungens baner, ty som straffet är drygt, är det bäst att taga sig till vara. »Det är rådligt, heter det äfven, att hvar och en förser sig med söm och sko till varger-

ning, ty ofta händer, att man för en söm mister en sko, för en sko en häst, för en häst en man och för en man ett land».

Att gifva en fullständig skildring af en svensk medeltidsbiskops hof d. v. s. en skildring så rik att man kan anse hvar-enda del vara på ett vederbörligt sätt uppmärksammas, ligger icke inom möjlighetens område, ty material därför saknas; våra källskrifter äro ytterst fattiga på interiör-bilder. Det är att beklaga, ty de andliges prakt är ett ytterst framstående drag i taflan af vår medeltid. Af denna anledning har jag trott, att föregående skizz bör kunna vara af ett något allmännare intresse.
